ЯНГИ ВОҚЕЛИКЛАР ЯРАТАЁТГАН АДИБ

Назар билан бирга Қамашининг Лангар отасига борганмиз. Ўнқир-чўнқир тош йўлдан сой сувига интилиб тушган қишлоқлар оралаб баландлаб кетавердик, машина юриши энди мушкул бир манзилда – тоғнинг белида тўхтадик, у ёғи яна ҳам баланд қоялар эди; бағри кўкка бурканган, осмони тоза ниҳоятда гўзал кўринишлар, табиийки, шаҳардан димиқиб юрган одамнинг қараб кўкраги кўтарилиб кетади, қийқириб юборгиси келади. “Нарёқлари бундан чиройли. Йигирма чақиримлардан кейин бизнинг Терсота келади”, деди болалиги шу овлоқ тоғлар қўйнида ўтган ёзувчи. Кейин уларнинг оиласи тоғдан кўчиб тушиб, бўлажак адибимиз мактабни Музрабод даштларида битириб, Тошкентга қараб симёғоч санашга тушган. Тақдирни қаранг! Қамаши тоғлари билан Музрабод шаштлари қаёқдаю замонавий ўзбек адабиётию дунёнинг илғор бадиий тафаккур тарзи қаёқда. Оллоҳ истеъдодни бераман деса, бандасининг тоғдами, чўлдами қандай шароитда ўсганига қараб ўтирмас экан.

Одамнинг туғилган, униб-ўсган жойлари унинг руҳияти, фикрлаши, феъл-атворига бир умрлик таъсир ўтказиши бор гап, лекин тоғда қанча юксаклик, далаю даштда қанча кенглик бўлмасин, бу ерларда бола учун эмин-эркин билим олиш, маданият масканларидган нарсалардан баҳраманд бўлишга, турган гап, шароит йўқ. Тоғлик чўпон бола шу мусаффо ҳаволар қўйнида отасига қарашиб молини боқиш, шамоллар ўйнаган даштларда тўзон ютиб, сомон ташишдан бўшамайди. Дарсини тайёрлаб, китоб ўқишга ҳам фақат кечалари вақт топган овлоқнинг боласи куни келиб, дунё адабиётини чуқур ўзлаштирган, ўзи ҳам шу адабиётларнинг сара намуналари билан беллашгулик асарлар яратган улкан ёзувчи бўлиб етишишида ибратли бир ҳикмат бор. Бу ҳикматда халқимизнинг азалдан азал салоҳиятли экани, бу саолоҳият қаерда, қанақа шароитда ўсган бўлсин, фарзандларида истеъдод бўлиб очилиб бораверишн мужассам.

Энди баланд тоғлар, эркин даштларга қайтсак, уларнинг эпкинлари адиб асарларида эсиб туради. Унинг илк қиссасиёқ одамларининг хос феъл-атвори, фикрлаш тарзида ҳам ўхшаш, ҳам ўхшамаслиги билан ярқ этиб эътиборга тушган эди. “Уруш одамлари”даги бу манзиллар кейинги асарларида кўнгил кенгликларига айланди. Гап шундаки, адиб аввалбошда босиқ-вазмин, кенг қамровли услубда бошлаган бўлса, кўп ҳам ўтмай ёзувчиларимиздан ҳеч кимникига ўхшамайдиган янгича бир йиғноқ бадиий тафаккур тарзи – тамсилий ифодаларига ўтди. Шу тамсилий мушоҳада – метафора йўналиши, замонавий дунё адабиётининг айни бугунги тамойиллари адиб асарларининг мазмун моҳиятига айланди. Назарнинг ҳақиқий ижодкор сифатида алоҳида ажралиб турадиган сифатларидан бири ҳам шунда.

Зеро, ёзувчининг истеъдоди унинг қанча ёшга кирганию қанча қиссаю романлар яратилгани билангина эмас, балки баддий тафаккурга нима ўзгаришлар олиб кириб, адабий жараёнга қандай таъсир ўтказиши билан белгиланади.

Назар, ҳеч шубҳасиз, шундай, янги жараён яратаётган адиб. Адабиётимизнинг кейинги авлодлари орасида тубдан ўсиб келаётган пойдор чўққиларидан бири. Бу адиб мисолида адабиётимизнинг бир жойда турғун эмаслиги, ундоқ бўлди, бундоқ бўп кетяпти деган илмона башоратларга зид ўлароқ унинг ўз қонунияти бўйича ўсиб, тараққий топиб, янги кенгликларга чиқаётганини урғулаш мумкин. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас, чунки янгиланиш - адабиётнинг мазмун-моҳиятидаги замон ва шахс ўзгариши инъикоси бўлмиш ички ҳаракат ва бу ўтмиш адабиётини ёки адибларини инкор қилмайди, яратилганга суянган, ундан чиқиб келган ҳолда ўзгача йўлларни очаверади, айни ўзигача яратилганнинг ҳам мартабасини кўтариб берадиган оқим. Унинг ҳаракатланиши адабиётнинг ички қонуниятларидан келиб чиқади ва у қандайдир ҳамма ижодкорга ёппасига тегишли интилиш эмас, бу оқимни қўзғатиб, ҳаракатга бурган етакчилари бўлади, шулар таъсирида адабий жараёнда ўзгаришлар рўй беради, бадиий тафаккур миқёслари кенгаяди

Назар Эшонқул, ижодкорларни қилган камтарона хизматига қараб ўрин-ўрнига қўйиб гапириш гапириш ҳақиқат талабига айланганини назарда тутиб айтадиган бўлсак, ҳеч муболағасиз бадиий тафаккур ўзанларини янгилаб, аллақачон талай қисса ва ҳикоялари билан эътибор топиб, адабий жамоатчилик эътироф этилган, ёшига қарамай кўпларимиздан олдинга ўтган, шу олдинги қаторларда етакчи оқим дарғаларидан бири.

Бошланишини эслайман, саксонинчи йиллар ўрталарида “Уруш одамлари”ни ўқиб, қўлига олган қаламини энди кўрсатган ёш, ҳали тажриба тўплаб улгурмаган йигитнинг вазмин фикрлаши ва аниқ тасвирларида қандайдир эпик кенгликларни туйиб, жуда таъсирланган, муаллифининг келажагига ҳавасим келган эди. Шундан бери Назарнинг ижодини кузатиб келаман, у билан дўстлашдик, анча йиллар бирга кўплаб телекўрсатувлар қилдик, “дунё” адабиёти рукнида эфирга берган кўрсатувларини хўп томоша қилганман, лекин уни билган, асарларини мунтазам ўқиб келган ҳолимда ҳам навбатдагисини мутолаа қилганда бир янгилик кашф қилганман, Назарда бошқа бир Назарни кўргандек бўламан. Бунинг сабаби у нафақат асарда янгилик кашф қилади, балки ўзи ҳам янгиланади, мушоҳада тарзида фикрнинг ўзгача бир кенгликларига чиқаётган бўлади. Худди шундай, бўлмаганини худди бўлгандек тасвирлаш, фикрни уқтирмаган, таъкидламаган ҳолда ўқиган одамнинг ўзида уйғотиш, билганини билмаганликка солиш орқали ўқувчини билишга ундаш, ифода этилаётган маънога мувозий бошқа маъно кўчимларини юклаш, таассуротга ўзи уйғонадиган фикрларни сингдиришга асосланган тамсил йўналиши Назарнинг “Маймун етаклаган одам”, “Шамолни етаклаб бўлмайди”, “Тобут”, “Хароба шаҳар сурати” каби ҳикоялари, “Ялпиз ҳиди” туркумида ойдинлашди. Бу асарлар ихчам шаклда кенг қамровли мазмун моҳиятни сиғдириш, ўқиган одамнинг фикрини фаолллаштириб, таассуротида кенглик яратиши билан янги бир китобхон қатламини яратишга ҳам улги бўлди.

Энди бу асарлар мисолида Назарнинг тасвирдаги ўзига хос дунёбинлиги, фикрлашидаги теранликлар ҳақида истаганча гапириш мумкин

эди, лекин бу борадаги мушоҳадаларни лўнда қиладиган, тафаккур кенгликларини бадиий йиғноқ шаклга жойлаган романи босилиб чиқиб, муаллифни бор бўйи билан қайтадан очиқлади.

“Гўрўғли” алоҳида тадқиқотлар манбаси, уни бир чиқишда тавсифлаш мушкул масала, лекин таассуротларни айтмаса ҳам бўлмайди. Бу роман адибнинг шунгача ва шу орада яратган асарларининг қиёми, унга қараб бошқа асарларидаги фикр тадрижини таҳлил қилиш мумкин. Унга бутун бошли бир давр, кишилик жамиятининг муқим бир босқичи, юқорида айтганимиздек, китобхон хаёлини эркинлик ва унинг қиёсларига етаклаб кетадиган бир шаклда жо бўлган. Бутун бошли бир давр, жамият ҳаётининг ботиний кечинмаларигача Н деган бир қаҳрамоннинг одамларга муносабати, одамларнинг унга муносабати акс этган кўз қарашларида ғайриоддий содда кўз қарашлари орқали очиб берилади. Нореал муҳит қаҳрамоннинг сокин изтиробларида ойдинлашади.

Н исмини жамият машинаси ўчирган, лекин ўзилиги йўқоттмасликка уринаётган, сукунатда жимжит курашаётган олам. Атрофидаги дунё мавҳум, гўё қаҳрамонимизнинг ўзи тушунмаётгандек, лекин аччиқ тажрибада кўрганимиз учун биз англаймиз: товушларни ўчирган, бу ҳолатга ҳатто ҳайронлик ҳам қолдирмаган даражада кўниктирган тузум, Ўлдирилган Н ҳали тириклигини ҳис қилиб ўзини ахтаради. Уни ўлганига ишонтирмоқчи бўлганлар ўзларининг ўликлигдан бехабар, балки кўникиб кетганлар, шундай ўнғай яшаш йўлини танлаганлар, агар шуни ҳам ҳаёт десак. Қаранг, кўпларининг номи йўқ, шакли шамойили бўлса ҳам ўзлари йўқ. Фақат оғишмай бажарадиган касб-вазифалари бор, холос. Механизмнинг жойига маҳкам қотирилган ва бекаму кўст ишлайдиган исмсизларнинг бир тимсоли – Т. Унинг ҳатто ҳаёти ҳам йўқ. Яшамайди, фақат бурчини ўтайди. Унинг ҳатто бу бурчни бажаришга масъулият туйғуси ҳам йўқ, вазифаси шуми, шуни бажариши керак, вассалом! У ёқ, бу ёққа бурилиш йўқ, янглиш бўлса, уни тузатиш ҳам мамну, у фақат тўғрига юришни билади, шу йўлдан оғишмайди.

Тузум машинаси ҳар бир мурватини жой-жойига қатъий ўрнатиб, ўзини қурбон бўлганини ўйламаётган ички мустабидларга айлантирган. Тузум бир одамни тасодифан ўлдига чиқардими, балки тасодифан эмасдир, ўзига халақит берадагн шахсдан қутулмоқчидир, энди янглиш очилганда унинг машинаситўхтамайди тўхтаб хатосини тузатмайди, унинг иши ўз мантиқи бўйича тўғри олдинга юравериши керак. Н –янглиш бир хатонинг қурбони эмас. Тизим машинаси ҳаракатининг муқаррар мавкуми. Бунда гап воқеликнинг реаллигига қаралмайди, реал бўлмаган, бўлишининг иложи йўқ воқеа ўқиган одам кўнглида реал воқелик, ўтиб кетган тузум ҳақида, кечаги тузум деб қарайдиган бўлсак, бугуннинг реаллигини яратади кўнгилда.

Романни ўқиб, мавжуд мезонларга таянган ҳолда ёзиш – самарасиз иш деган хулосага келасан киши. Бу асар дунё адабиёти арсеналидан ўзига биз учун янги мезонлар талаб қилади. Асар дунёдаги кўп асар билан бўйлашади, ва ўша мартабасида қаралганда бизга яқинлашади. Одамни сескантирадиган даражадаги тасвирлари тассуротимизга сон-минг мулоҳазаю муқоясалар

бериб, фикримизни эркинлаштиради, эркинлик қадридан ибратли сабоқ беради.

Бизга – бугунги куннинг китобхонига айни шу тамсил усулларида ёзилган шундай асарлар керак эди, уларнинг бир каттасини адиб Назарнинг истеъдоди юзага чиқардики, бу адабиётимизнинг пойдорлиги, тубдан ўсиб чиқиб, янги минтақаларни кашф этаётганини кўрсатади.

Ҳа, дарвоқе, Назар ижодининг ўзи унча хушламайдиган, лекин маърифий ҳаётимизда катта ўрин тутадиган бир жиҳатини – ТВдаги ижодий фаолияти ва у яратаётган телесериларни гапирмадик, бу ҳаммага маълум ва машҳур, майли, бу кейинги суҳбатлар мавзуси...

Кўп йиллардан бери қоғоз устида тер тўкиб, дунёни ўрганиб, ўзгача фикрлаб, ёшига қарамай адабиётимизнинг олдинги қаторларида йўлбонлик қилаётган укамиз Назар, таъриф-эпитетни қайчиламай айтсак, бугунги кунга келиб улкан адибга айланди. Биз улкан адибимизга улкан ижодий ютуқлар тилаймиз.

Аҳмад Аъзам